
НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

УДК [338:330.3]: [330:16:330.117] (477)

В. М. ГЕЄЦЬ,
*професор, доктор економічних наук, академік НАН України,
директор ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”,
Головний редактор журналу “Економіка України”,
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна*

ЕНДОГЕНІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ У ВИМІРІ РІВНОПРАВНОСТІ ВІДНОСИН ДЕРЖАВИ, БІЗНЕСУ ТА СУБ’ЄКТІВ ГОЛОСУВАННЯ *

Україна, яка у глобальному просторі багато в чому поки що є об’єктом, а не суб’єктом, здатним реалізовувати ініціативи, перш за все у сфері економіки, нині перебуває на етапі переходу від так званого розвитку, де домінують фактори виробництва, до наступної стадії, де домінують фактори ефективності. Успішність переходу неможливо забезпечити без функціонування інститутів, у яких індивідуальні інтереси людей залучено до діяльності відповідних структурних формувань, а належність до них наділяє індивідів певним статусом з певними правами і обов’язками. У разі відсутності такого поєднання інститутів та інтересів людей національна економіка не здатна до саморозвитку, переходу на стабільну траєкторію довгострокового економічного зростання на засадах ендогенізації, завдяки якій роль екзогенних чинників, які домінують на даний час в економічному розвитку, скорочуватиметься.

Ключові слова: економічний розвиток; сировинні ринки; квазіекономіка; трансформаційні зміни; ендогенізація розвитку; екстрактивні інститути; інклюзивні інститути; демократичні інститути.

Бібл. 21.

UDC [338:330.3]: [330:16:330.117] (477)

VALERII HEYETS,
*Professor, Doctor of Econ. Sci., Academician of the NAS of Ukraine,
Director of the Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine,
Editor-in-Chief of the “Economy of Ukraine” Journal,
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine*

ENDOGENIZATION OF THE ECONOMY DEVELOPMENT IN THE ASPECT OF EQUALITY OF RIGHTS RELATIONS AMONG THE STATE, BUSINESS AND VOTING SUBJECTS

Ukraine, which in the global space in many ways is still an object and not a subject capable of implementing initiatives primarily in the economic sphere, is currently in the transition stage

© Геєць Валерій Михайлович (Heyets Valerii), 2018; e-mail: gvm@ief.org.ua.

* Статтю підготовлено за результатами дослідження 2018 р. за темою “Макроперспективи ендогенізації економічного розвитку України”, що виконується в межах пріоритетного тематичного напрямку наукових досліджень і науково-технічних розробок НАН України “Фундаментальні дослідження з актуальних проблем суспільних та гуманітарних наук”.

Матеріал публікується на продовження дискусії, започаткованої автором статтею “Суспільний капітал – 25: одержавленість чи державотворчість?” // Економіка України. – 2016. – № 12. – С. 3–6 та статтею “Особливості взаємозв’язку економічних та політичних передумов реконструктивного розвитку економіки України” // Економіка України. – 2016. – № 12. – С. 3–21.

Продовження. Частина I було опубліковано в № 10, 2017 р.

from so-called development where the factors of production dominate to the next stage, where the factors of efficiency dominate. Success of the transition cannot be ensured without functioning of institutions in which individual interests of people are involved in activities of the relevant structural formations and belonging to them gives individuals a certain status with certain rights and responsibilities. In the absence of such a combination of institutions and people's interests, the national economy is not capable of self-development and transition to a stable path of long-term economic growth on the basis of endogenization, thanks to which the role of the dominant exogenous factors in economic development will be reduced.

Keywords: economic development; commodity markets; quasi-economy; transformational changes; endogenous development; exclusive institutions; inclusive institutions; democratic institutions.

References 21.

Успішний економічний розвиток України у трансформаційному просторі та часі насамперед має спиратися на економічне зростання, яке є екзогенно залежним, про що свідчать дослідження на цю тему, які виконано в Інституті економіки та прогнозування НАН України за період 2014–2017 рр. Зокрема, С. Кораблін довів, що за цей час відбулось істотне падіння промислового виробництва в переробних видах діяльності порівняно з гірничодобувною і металургійною промисловістю, а також аграрним сектором економіки, що зумовило формування спеціалізації української економіки у світовому поділі праці щодо продукції сировинного характеру та найпростішої її переробки, а це для України – так звана “пастка сировинних ринків” [1]. Продукція цих видів виробництв стала основними статтями українського експорту, ціни на яку на світових ринках мають періодичну тенденцію то до підвищення, то до істотного падіння. Це Україна вже неодноразово відчула через динаміку зростання економіки і, що особливо важливо, у зв’язку з падінням темпів зростання ВВП на фоні триразового кризового загострення в економіці, бюджетній і банківській сферах, у вигляді різкого зниження курсу національної валюти, падіння рівня життя населення.

Українська економіка, незважаючи на процеси формування ринкового середовища, багато в чому має ознаки квазіекономіки [2]. Окремі види високоіндустріальних виробництв, зокрема, в атомній енергетиці, аерокосмічних видах діяльності, деяких сферах ІТ-технологій, хоч і зберігаються, проте сукупно поки що не чинять домінуючого впливу на стан промислового виробництва на фоні падіння рівня життя, коли 50% населення потребують допомоги з боку Української держави, яка належить до країн так званого “периферійного капіталізму”. Економіка таких країн має специфічну структуру. Зокрема, в Інституті економіки та прогнозування НАН України і Центрі Разумкова було виконано дослідження вітчизняної економіки з урахуванням глобальних процесів її трансформації. В.Р. Сіденко зазначив, що за 25 років структура української економіки істотно деградувала на фоні тих процесів, які відбуваються у так званих країнах-лідерах, що формують ядро капіталістичного центру. У підсумку він дійшов висновку, що в результаті здійснених трансформацій в економіці ми отримуємо процес “структурного спрощення економіки та її наближення до структурних характеристик менш розвинутих країн світу” [3, с. 28], який супроводжується послабленням потенціалу економічного зростання. Відповідно, інститути української економіки є несформованими до рівня вимог суспільства і мають ознаки екстрактивних замість необхідних інклюзивних [4]. У частині економічних і фінансових можливостей розвитку

вітчизняна економіка є не тільки фінансово-, але й експортозалежною, оскільки стан справ зумовлений виключно зовнішніми запозиченнями, наданими міжнародними фінансовими інститутами та країнами-кредиторами, і динамікою цін на світових ринках. Щодо геополітичних можливостей, то Україна у глобальному розумінні багато в чому поки що є об'єктом, а не суб'єктом, здатним реалізовувати політичні ініціативи насамперед у сфері економіки, оскільки вона перебуває на стадії переходу від так званого I етапу розвитку з домінуванням факторів виробництва до II, де домінують фактори ефективності з 5–10-процентною питомою вагою інновацій. За критеріями ж Індексу глобальної конкурентоспроможності, який розраховують за даними Світового економічного форуму (2016–2017 рр.), на III етапі розвитку, де домінують інноваційні фактори, питома вага останніх сягає 30% і вище, ВВП на душу населення у цих країнах становить порогове значення – понад 17 тис. дол., а вага факторів виробництва є у 2–3 рази меншою, ніж при переході від I до II етапу (що є характерним для української економіки). Аналіз структури експорту при такому переході показує, що у трансформаційному періоді економіка України перебуває в так званій “пастці сировинної залежності”, спеціалізуючись в основному на експорті сировини і товарів її первинної переробки. У разі невирішеності відповідних завдань щодо успішного переходу до домінування в часі факторів ефективності для економічного зростання буде дедалі менше ресурсів, оскільки, відповідно до існуючих досліджень і гіпотези Пребіша – Зінгера, висунутої ще у 1950-ті роки, у довгостроковій перспективі *ціни на сировину падають порівняно з цінами на промислову продукцію*, і, відповідно, погіршуються умови торгівлі для сировинних економік.

Історія II половини XX ст. знає ряд прикладів подолання залежності економік країн “периферії” від експортних цін на сировину та їх аграрної спеціалізації. Це була “Доктрина ЕКЛА”, на якій засновувався план модернізації, зокрема, країн Латинської Америки у 1950–1960-ті роки. Надалі було розроблено політику індустріалізації у країнах Латинської Америки на основі імпортозаміщення, пізніше – ідеології Вашингтонського консенсусу, яка базувалася на неоліберальній моделі, де домінували лібералізація цін і зовнішньоторговельних відносин, приватизація та дерегуляція. Не вдаючись у детальне дослідження засад ортодоксального неолібералізму, оскільки це предмет спеціального аналізу, а отже, іншої публікації, можна стверджувати, що підсумком у цих країнах стали результати, які дістали назву “втрачені десятиліття”, причому навіть там, де вдалося досягти певних позитивних зрушень в індустріалізації економіки окремих країн. Практично в жодній з них так і не відбулося технологічного прориву на засадах національних інноваційних надбань, які б дозволили увійти до числа країн з домінуванням факторів інновацій.

Відповідь на такий стан справ слід шукати в існуючому нерозривному зв'язку “між політичними та економічними траєкторіями Заходу в той період, відродженням неоліберальної економічної теорії й політики та подальшою кончиною демократичних інститутів... Демократії перетворилися з використанням різноманітних способів і ресурсів на олігархію та партократію, які слугують виключно вузькій, ексклюзивній економічній еліті. Ця сила використовується для посилення і збільшення концентрації багатства і влади. [...] Зростання неолібералізму в останні десятиліття – захоплення політичної, фінансової та корпоративної влади за рахунок корупції, доступ до регулювання і в крайньому випадку захоплення держави... являють собою фундаментальну загрозу майбутньому демократії” [5, с. 13–14, 20].

Вихід із становища, яке нині проявляється у глобалізованому вимірі в межах ідеології неолібералізму, завдяки чому має місце збільшення концентрації багатства і влади із загрозою формування вже в недалекому майбутньому так званого “нового середньовіччя”, Г. Джейкобс бачить у тому, щоб по-новому розв’язати проблему відносин між економічною і політичною владою шляхом розробки й реалізації соціальної теорії, згідно з якою визнається “той факт, що всі форми влади – економічна, військова, політична, технологічна, освітянська і культурна – взаємозв’язані та взаємозамінні” [5, с. 21], а значить, на нашу думку, мають бути рівноправними. У реальності ж “у світі найбільш гостро стояли три теми: ринки працюють зовсім не так, як повинні, тому вони з очевидністю не є ні ефективними, ні стабільними; політична система не виправляє помилок ринку, а економічна і політична системи в сукупності мають фундаментально несправедливий характер” [6, с. 36].

Зазначені наслідки змін економічної та політичної взаємодії у глобальному вимірі іноді сприймаються як дві окремі сфери діяльності, але разом з тим, як було показано для умов України [7], вони не є такими, оскільки політична влада у трансформаційному періоді використовувала це для отримання економічної влади, і навпаки. Отже, трансформація політичної та економічної влади в Україні відбувалася відповідно до ідеології неолібералізму, що призвело до формування олігархату, появи можливості захистити корисливі інтереси правлячого класу, соціальної нерівності, корупції, відсутності контролю над владою та ряду інших негативних наслідків ідеології неолібералізму, яка домінує у трансформаційних змінах як економіки, так і суспільства. Негативні наслідки проявилися в результаті трансформаційних змін, які, здавалося, відкрили “вікно можливостей”.

З позицій політичної філософії ХХ ст. формування ринкового середовища насправді було малореалістичним, оскільки “ринки самі по собі, навіть тоді, коли вони стабільні, часто призводять до високих показників нерівності, що на виході означає несправедливість... Для особистості неймовірно важливим є відчуття справедливості. Відчуття економічної та політичної несправедливості розпалює протестний рух по всьому світу, чим би воно не було” [6, с. 38–39], що, власне, стало характерним і для України, оскільки “соціальна та економічна нерівність, наприклад, у багатстві і владі, є справедливою, якщо тільки вона веде до компенсуючих переваг для кожної людини і, зокрема, для менш успішних членів суспільства... труднощі для деяких людей компенсуються більшими благами суспільства в цілому. Те, що дехто повинен мати менше, щоб решта процвітала, можливо, є раціональним, але несправедливим... поділ переваг має бути таким, щоб викликати бажання до співробітництва у кожного, включаючи тих, чие становище є нижчим..., очікувати співробітництва з боку інших, якщо якась працююча схема є необхідною умовою добробуту всіх” [8, с. 28–29]. Отже, в Україні співвідношення благ між окремими групами людей, згідно з наведеними критеріями, є не тільки несправедливим, але й нераціональним. Вихід з такої ситуації та досягнення засад міжгрупового співробітництва для добробуту всіх мають пройти через розвиток конкурентних відносин на основі рівноправності суб’єктів, оскільки “демократія в кінцевому рахунку полягає у здатності протистояти владі (силі), походженню, багатству та особистому впливу влади мас, влади кількості – кількості громадян, якими б вони не були” [9, с. 401]. А це означає, що, згідно з ідеєю Алінського, “настав час для політиків та інших лідерів зробити наступний крок і почати бачити у виборцях жителів і громадянських творців цих змін. Політик має розглядати

свою роботу як роботу організатора, частково вчителя і радника, який не повинен зневажливо відгукуватися про виборців, але вчити їх бачити реальний вибір серед того, що є їм доступним” [9, с. 424]. А це можливо за умови рівноправних відносин між виборцями та державою, яка уособлює політику тих, хто при владі, або тих, хто бореться за владу, та бізнесом, який теж має свою сферу впливу як на виборця, так і на згаданих політиків. При цьому ми повинні враховувати, що очима протестувальників, а таких по всьому світу чимало, “капіталізм бачиться провальним у своїх обіцянках благополуччя, але досить продуктивним у створенні негативних побічних ефектів – нерівності (що має глобальний характер, у тому числі й у розвинутих країнах. – Г.В.М.), забруднення навколишнього середовища, високого рівня безробіття і, що найважливіше, деградації цінностей, коли все може бути доречним і ніщо не контролюється” [6, с. 44].

Особливості взаємозв’язку трансформацій у політичних та економічних сферах в Україні характеризуються тим, що в першу чергу залишаються невирішеними суперечності між менталітетом і способом виживання в умовах, коли існують постійна боротьба за владу, контроль над владою з боку як капіталу, так і політичних інститутів, які представляють інтереси суб’єктів голосування, при поглибленні між ними нерівності та обмеженні їхніх можливостей насамперед для розвитку особистості на фоні безперервних політичних і економічних криз та нестабільності, які дедалі більше занурюють Україну в боргові зобов’язання. Нерівність умов для людей і бізнесу – ознака закритого, а не відкритого “вікна можливостей”, що, власне, також є своєрідною характеристикою неоліберальних трансформацій. Ідеологія політики неолібералізму (як новий для перехідних суспільств та економік принцип реформування) в умовах відсутності ліберальних традицій і відповідних їм інститутів веде до орієнтації, з одного боку, на радикалізацію поведінки, коли проявляються хитрість і підступність [4], що особливо є характерним для діяльності вузького кола еліти, а з іншого – на особистість, якій властивий традиціоналізм поглядів широких мас населення. Проте дослідження Інституту соціології НАН України свідчать, що 76–90% опитаних у різні роки за період 1992–2014 рр. зазначали, що багато чого з того, у що вірили їхні батьки, руйнується на очах; крім того, майже стільки ж людей взагалі ні у що не вірять [10, с. 36]. І це при тому, що досить близький показник отримано в обстеженні, де опитане населення стверджує, що більшість людей спроможні збрехати, щоб просунутися по службі [10, с. 38], а це свідчить про їхню схильність до опортуністичної поведінки. У посттрансформаційному суспільстві політична та економічна нерівність проявилася ще сильніше, незважаючи на розширення політичного плюралізму, але загроза підкupu суб’єктів голосування, які масштабно бідніють, заради результатів виборів постійно формує загрозу неможливості мінімізувати як політичну, так і економічну нерівність. На нашу думку, у цьому полягає відповідь на запитання, чому виникли і продовжують діяти не інклюзивні, а екстрактивні інститути, з негативними наслідками для економіки і суспільства, адже саме ці установи мають значення для економічного зростання. В Україні спостерігається боротьба між колективізмом минулого та сучасною індивідуалізованою активністю, із схильністю до опортуністичної поведінки. Ця глибока суперечність є зумовленою історично, що, власне, проявилось у високому рівні соціального втілення в екстрактивних інститутах. Таким чином, з одного боку, перед суспільством, яке на існуючих засадах через традиції, звичаї, культуру, релігійну орієнтацію та соціальне зцілення

впливає на процеси трансформацій, а з іншого – перед державою постають завдання гармонізації діяльності державних інститутів, церковних організацій, партій і рухів, щоб український народ в особистих стосунках не втратив таких якостей, як взаєморозуміння, взаємодопомога та відкритість, оскільки неконтрольовані ринки за своїми наслідками є руйнівними, бо, як зазначає Дж. Стігліц, не мають морального фундаменту. Водночас людина повинна залишатися морально задоволеною, зберігаючи, таким чином, сучасне цивілізоване співтовариство, де домінують засади демократичного капіталізму з широким представництвом населення і його явною, а не формальною можливістю впливати на процес прийняття рішень у сфері економіки шляхом участі в демократично організованих виборах без їх корпоративного та адміністративного контролю вузьким колом нової еліти. Це, власне, створить умови для послідовного відходу від екстрактивних інститутів і переходу до інклюзивних. Дане питання залишається на сьогодні проблемним. Так, проведені у 2016 р. Інститутом соціології НАН України обстеження підтверджують, що серед найбільш впливових соціальних груп, які відіграють значну роль у житті громадянського суспільства, – підприємці, бізнесмени, лідери політичних партій, а також мафія і злочинці. До них за ступенем впливу наближаються службовці держапарату (чиновники). Інші соціальні групи істотно відстають (можливо, крім робітників, які слабоорганізовані), а прекаріат, який активно формується, взагалі поки що залишається поза інтересами держави і приватного бізнесу, де періодично працює ця частина населення. Саме тому, після визнання ще у 2005–2006 рр. світовою спільнотою України як країни з ринковою економікою, замість досягнення інституційної зумовленості, яка впливає на економічне зростання на засадах забезпечення модернізаційних процесів в економіці та суспільстві, великий український капітал, за участі бюрократії, здійснив перерозподіл власності на свою користь, сформувавши олігархат. Зрештою це породило глибокий політичний конфлікт з людськими жертвами та актуалізувало прагнення до реалізації політики деприватизації влади великим капіталом.

Крім того, важливо, щоб на цьому шляху було подолано суперечності між економікою та політикою, що потребує, перш за все, відходу від політичного циклу в економічній політиці, адже ключового завдання реформ щодо відокремлення впливу політики на діяльність підприємств так і не виконано, хоча воно і було однією з основних ідеологем реформування. У реаліях процес набув іншої форми, змінивши окремі складові змісту ідеології. До сказаного слід додати, що при розбалансованих державних фінансах і високому рівні залежності від зовнішніх запозичень в Україні як у політичному, так і в економічному значенні посилюється вплив зовнішнього управління, зростає зовнішня заборгованість і знизилася роль демократичних процедур виборів. Населення в умовах, що склалися, практично не має можливості за допомогою голосування протистояти впливу, в тому числі й екзогенному, сподіваючись при цьому, що в подальшому можливе економічне зростання, яке дозволить згладити суперечності у сфері економіки і політики. В іншому випадку попереду на нас чекає поширення масової бідності. В Україні за останні три роки, після істотного падіння економіки і реалізації політики жорсткої економії, 51,1% населення, за підсумками 2016 р., мали рівень доходів, нижчий за прожитковий мінімум. На додаток необхідно зауважити, що можливості подолання зазначеної деструкції в доходах українців є дуже обмеженими, оскільки така тенденція є логічною послідовністю відповідних процесів. Якщо все і надалі відбуватиметься саме так, то через

20 років світ стане ще більш несправедливим, формуватимуться світи мільярдів бідняків, що стане характерною ознакою “нового середньовіччя”, оскільки ті, хто має майно або капітал, багатітимуть набагато швидше за тих, хто такого майна не має [11]. З огляду на це, високою є ймовірність прояву так званого “демократичного самовираження” – шляхом не виборів, а загострення, що може закінчитися, з одного боку, вуличними протистояннями, а з іншого – масовою міграцією з країни, яка вже сьогодні досягла надкритичних масштабів, адже бізнес масово стикається з кадровою проблемою.

Історичний досвід трансформацій держави та її політики говорить, що реальна сила держави як найбільш розвинутого суспільного інституту залежить насамперед від того, наскільки адекватно вона відображає панівні суспільні ідеї та пріоритети і якою є підтримка політичних сил. Водночас суспільству потрібна ціннісно-нормативна легітимізація, з якою в Україні не все гаразд: «У ціннісно-нормативному вимірі наша країна опинилася на четвертій з половиною стадії розвитку моральної свідомості (за Л. Кольбергом). На цій стадії існують певні ризики регресу щодо конвенційного ступеня (третьої ступінь за Кольбергом), тобто спорідненого етносу, який відносно суспільства діє на зразок етносу мафіозних угруповань чи доконвенційної стадії розвитку моральної свідомості, граничним проявом чого є максима “око за око, зуб за зуб”» [12, с. 10]. Можна стверджувати, що перехід від цього ціннісно-нормативного стану до більш прогресивного в Україні пов’язують з розвитком діалогічного типу відповідальності, “вихідним пунктом якої є етнос взаємності зрілих осіб і регуляторний принцип справедливості. Цей тип передбачає загальну відповідальність, коли рішення ухвалюються разом з усіма учасниками на основі певних процедур, які передбачають діалогічне узгодження інтересів і волю до спорідненого консенсусу. Сподіваємося, що влада (тобто держава. – Г.В.М.) узяла на себе відповідальність, прагнучи збудувати демократичні інститути, які зорієнтовані на участь громадян в ухваленні рішень” [12, с. 15–16]. Разом з тим складається враження, що в реальній політиці влада взяла курс на впровадження *діалогічної моделі відповідальності* [12, с. 18]. Проте тоді виникає запитання, що ж може дати надію на побудову такої моделі? Відповідь така: за її відсутності в українському суспільстві відбудуться процеси, які не даватимуть нових шансів на майбутнє через ризик регресу, а отже, існуватимуть загрози в цілому населенню та окремим людям. А тому “поки що *онір небуттю* (Nein zum Nichtsein) – і передусім небуттю людини – є тим найпершим кроком, завдяки якому етика в ситуації загрози майбутньому має спонукати колективну дію до *ствердної відповіді буттю* (Ja zum Sein), яка стає обов’язком людини щодо всієї сукупності речей” [13, с. 211]. І це дає надію, оскільки “парадокс нашої ситуації полягає в тому, що ми повинні прийти від тремтіння до втраченого благоговіння і, почавши з негативного, заново досягти уявленої нами позитивності” [13, с. 340].

В Україні у ході здійснення реформ держава надто дистанціювалася від суспільних процесів, що призвело до втрати основних захисних і системоутворюючих функцій її служіння суспільству. Причина полягає в тому, що, згідно з так званою новою інституційною економікою О. Вільямсона, як і інституціоналістів інших напрямів, які визнають неформальні інститути вищого рівня, де домінують історичні, ментальні, культурні, релігійні детермінанти, *хто* чи *що* змінюються у часі надзвичайно повільно, тобто є доволі інертними, тоді як інституційна складова рівня держави мала змінюватись якомога швидше. Держава виступила

ініціатором як економічних реформ, так і зміни суспільно-економічного устрою, тому саме вона першочергово несе відповідальність за стан справ та їх результати. З урахуванням того, що нинішні державні інститути і влада в цілому мають низький рівень довіри в суспільстві [14], стає зрозумілим, що без тісної співпраці держави з організаціями громадянського суспільства (через формування соціальних інститутів з використанням технологій соціального прогнозування) успішне реформування вітчизняної економіки та активна економічна політика якщо й можливі, то тільки завдяки надто повільному просуванню вперед, та ще й під тиском зовнішніх чинників. При цьому слід враховувати, що успіх впливу саме таких чинників, за досвідом останніх більш як 25 років, є сумнівним, оскільки максимальний потенціал розвитку, закладений у потенціал нації, має бути використаний. Ось чому в Україні слід актуалізувати засади “розвиваючого протекціонізму” відповідно до національних економічних інтересів. Останні перебувають під серйозним екзогенним тиском, оскільки в умовах нової реальності, тобто нинішнього глобалізованого світу, транснаціоналізований капітал є макрорегульованим. І завдяки цьому він за впливом є сильнішим за національні держави, які залежать від зовнішнього впливу кредиторів, що надають їм позики. Згідно з практикою надання позик і грантів, розвиток відносин та гарантування різних додаткових прав дедалі більше пов’язують з виконанням певних попередніх умов. Наприклад, від України вимагають зняти обмеження на вивезення лісу-кругляка в обмін на фінансову допомогу з боку окремих країн ЄС. Тим часом багато змін були нав’язані цим самим країнам, що відповідало довгостроковим інтересам уже інших держав [15, с. 9]. Подолати вказану екзогенну залежність, що обмежує національний суверенітет, неможливо без національного протекціонізму, за якого на засадах рівноправності взаємодіють ринкові сили бізнесу та держави, яка зумовлює діяльність інститутів, формуючи ринкові сили і спираючись на соціальні норми, які відстоюють суб’єкти голосування.

У ринковій економіці економічна діяльність організовується, з одного боку, інституціоналізованим шляхом згідно із законами ринку, а з іншого – неринковими методами з надання населенню колективних благ на засадах пільгового або безкоштовного задоволення державою індивідуальних і колективних потреб. Післямайданні процеси перетворень у політиці та економіці України поставили на порядок денний питання про розширення сфери впливу ринкових відносин, у тому числі й на частину соціально значущих умов у галузях освіти та охорони здоров’я. Невраховані наслідки можливих змін у цих сферах, на нашу думку, поглиблюватимуть і так уже існуючу в Україні нерівність, оскільки ринкові можливості щодо задоволення потреб у соціально значущих сферах зможуть реалізувати тільки ті, хто вже здійснює ринкову діяльність і отримує відповідні доходи, а це менша частина населення. Решта й надалі будуть поза межами необхідної соціальної доступності та поповнять лави тих, хто залишиться без соціального захисту, а тому або покине країну, або маргіналізується, маючи, до того ж, у цілому патерналістські настрої.

Роль інститутів, які діють поза ринковими засадами, в житті організованого суспільства є винятково великою. На фоні цього побудовано численні теорії суспільного розвитку, перш за все політичної спрямованості. Здебільшого інститут сприймається як сукупність формальних (зафіксованих юридично), неформальних (зафіксованих у повсякденному праві, тобто у звичаях і традиціях) і спонтанно визначених меж, які структурують взаємодію індивідів в економічному, полі-

тичному і соціальному житті. Тим часом у суто економічних аспектах взаємодії між інституційними одиницями є велика частка раціональності. В останні роки набирає сили новий інституціоналізм – як на Заході, так і на Сході. Методологічно він відштовхується від аналізу *індивідуальних поглядів людей, а правові, організаційні та інші відносини розглядає як наслідок безпосередньої взаємодії індивідів* [16]. Інституційні критерії базуються на врахуванні конкретних історичних умов тієї чи іншої країни, наступності традицій, ідей, духовного світу населення, системи ціннісних уявлень. Проте ці критерії не зводяться до суто психологічних ознак, *а побудовані на взаємодії між окремими елементами, що породжує певну цілісність економічної та суспільної систем у цілому і при цьому має істотну політичну підтримку, в тому числі й у напрямі розширення впливу влади ринку*. Якщо сказане реалізується в суспільстві, тоді розширення влади ринку сприймається без внутрішнього опору, чого не можна сказати про ситуацію в Україні. Наприклад, у 2017 р. 54,5% опитаних вважали, що великі приватні підприємства доцільно повернути у власність держави та й узагалі їх не варто приватизовувати. А от 28,6% гадали, що повертати державі приватизовані підприємства не слід [17]. Власне, такі дані свідчать про наявність в Україні опору розширенню влади ринку. І тим самим ми певним чином випадаємо з глобальних тенденцій, оскільки на цій стадії розвитку ринок дедалі більше заповнює раніше недоступні для нього ніші. Разом з тим, оскільки нині завдяки техніці й технологіям розвиваються нові, недоступні ринку ніші, то розширення його влади у глобальному вимірі сприймається без внутрішнього опору. Це означає, що з часом можна очікувати і переходу до стану, до якого “залучено державу, ринок і спільне виробництво за межами ринку” [18, с. 16]. У такому аспекті глобальних трансформацій Україна поки що випадає з контексту майбутніх змін.

Концептуально інституціоналізм виходить з принципу цілеспрямованої організаційної взаємодії, коли індивідуальні інтереси людей залучено до діяльності структурних утворень, а належність до них наділяє людей певним статусом з відповідними правами та обов’язками, що є базою для розв’язання згаданих діалектичних суперечностей між особистістю і державою. Інститут виступає як спосіб узгодження частини і цілого, але у такий спосіб, що кожна частина (група) має риси системи та організаційну самостійність, яка не пов’язана з обов’язковою адміністративною підпорядкованістю, і забезпечує різного роду діяльність: з одного боку, громадську, а з іншого – господарську, і в цьому полягає одна з ключових особливостей реконструктивного розвитку [7], коли проблема взаємозв’язку політичного та економічного має бути вирішена, щоб подолати домінуючий вплив політичного циклу в економічній політиці України, який триває протягом майже всього періоду незалежності.

Без такого роду інститутів національна економіка не здатна до саморозвитку, переходу на стабільну траєкторію довгострокового економічного зростання на засадах ендогенізації, завдяки чому роль екзогенних чинників в економічному розвитку, які домінують на даний час, слабшатиме. У перехідний період першочергового значення набув процес створення нового співвідношення різних форм власності й інституційної зумовленості їх дії. Очевидно, що запозичені настанови щодо частки державного сектору, корпоративної, приватної та іноземної власності здатні лише копіювати чужий досвід і не завжди відповідають дійсним потребам національної економіки.

Паралельно з перетворенням відносин власності на шляху від домінуючої державної до змішаної формувалась інституційна система взаємодії різних власників. Це означає насамперед визнання загальних правил поведінки суб'єктів господарювання і створення державних і недержавних інститутів, які забезпечать ринкове, тобто на конкурентних засадах, функціонування тих сфер і суб'єктів, які залучено до процесу ринкової взаємодії згідно з договірними формами їх кооперації на ринку. У результаті цього має бути розв'язана нова для нас проблема формування ефективного власника, щоб з'явилася можливість правового захисту українського суспільства від його неефективної діяльності, яка часто здійснюється всупереч суспільним інтересам.

В Україні перетворення адміністративно-командної системи відбувалося на засадах *ортодоксальної неоліберальної моделі, завдяки якій корпоративізм, скориставшись найвищими рівнями обізнаності та використання ресурсів, дістав можливість істотно впливати на політичні рішення і навіть контролювати їх. Унаслідок цього реформи виявились економічним романтизмом у плані можливості побудови ефективної системи суспільного та економічного розвитку*, що поглибило суперечності насамперед у частині поширення нерівності й бідності.

Вирішальна роль в економічних перетвореннях належить системі пріоритетів, яких виконавча влада дотримується у своїй політиці. Отже, варто зазначити, що в реальній ієрархії пріоритетів протягом останніх років на першому місці стояла політика інституційної реформи у зв'язку із структурною (регуляторною) лібералізацією і посиленням влади ринку. Це зумовило заміну принципу “виробництво заради виробництва”, характерного для минулої системи, принципом “інституційні зміни заради інституційних змін” у сучасному їх вимірі. Що маєтсья на увазі? Зміна системи пріоритетів насправді означала, що мету підвищення ефективності в економіці було принесено в жертву настановам на проведення інституційних реформ, і передусім приватизації, яка багато в чому має політичний підтекст. Якщо на початку реформ це було інструментом недопущення повернення минулої політичної системи, то на нинішньому етапі — слугує як на догоду великому капіталу, який в Україні і так має надвисокий ступінь монополізму, так і вимогам кредиторів з метою забезпечення доступності великого капіталу ззовні та виконання боргових зобов'язань. Крім того, сучасний етап приватизації в умовах дедалі більшої залежності України від присутності в її економіці іноземного капіталу може розглядатись як одна з умов полегшення його надходження в країну насамперед з держав-кредиторів. Формування в Україні приватної власності за такою моделлю реформ посилює і надалі посилюватиме дії великих корпоративних угруповань, які, маючи вільний доступ до ринку, водночас забезпечуватимуть реалізацію умов зовнішніх кредиторів.

У теорії та на практиці однією з найважливіших функцій будь-яких інститутів є скорочення трансакційних витрат. За наших умов руйнування старої інституційної структури і формування нової виявились значно розірваними в часі. Як результат, трансакційні витрати збільшилися багаторазово, причому цей процес має мультиплікативний характер. За експертними оцінками, у різних сферах вони збільшилися з 10–20% до 30–50% від рівня цін кінцевого споживання. Таке навантаження без витрат не здатна витримати навіть найрентабельніша економіка. В українських умовах радикальне покращення якості інституційного середовища, що формується заходами державного регулювання, перетворюється на покращен-

ня ділового клімату, спрощує технології ведення бізнесу, скорочує час його формування та взаємодії і в результаті знижує підприємницькі витрати. У сукупності отримуємо складові реконструктивного розвитку, в процесі реалізації якого зростають інвестиційні ресурси бізнесу і покращується середовище для інвестування шляхом послідовного руйнування радянської інституційної структури з ключовим відходом від посередницької монополії держави до формування розгалуженої мережі посередницьких функціональних структур приватного характеру, діяльність яких, до того ж, зобов'язані контролювати громадянські інститути.

Одним з центральних завдань економічної політики реконструктивного характеру має стати формування великих стратегічних посередників, які б, і це найголовніше, не мали олігархічних ознак і конкурували між собою на фоні проведення ефективної антимонопольної політики держави, зміст і характер якої має досить широкий спектр можливостей щодо її застосування. Зокрема, надмірне соціальне розшарування, що існує в перехідних економіках, стає базою для соціальної та політичної нестабільності, в тому числі й унаслідок нерозвинутих конкурентних відносин. Такий стан справ суперечить нашій спрямованості, у тому числі й політичній, у бік європейського співтовариства. По суті, ми маємо варіант реформування за надзвичайно слабких суспільних, і особливо громадянських, інститутів, унаслідок чого особистість часто не може не лише реалізувати, а й навіть проявити себе. Це веде до політичної нестабільності замість політичного та соціального консенсусу на шляху подальших перетворень і демократизації життя. У таких умовах заінтересованість у високопродуктивній праці та мотиваційні механізми до нововведень для підвищення її ефективності, а отже, і конкурентоспроможності, нівелюються, крім того, активізується прагнення до швидкої наживи і споживання замість накопичення. Останнє підміняється процесами законного, але морально нелегітимного привласнення і незаконного збагачення. Це теж генерує політичне протистояння і загострює соціальне незадоволення замість солідаризації зусиль у напрямі демократизації суспільства і стабільного економічного зростання.

Напрями вирішення зазначених проблем мають бути пов'язані із змінами в політичній системі, що може забезпечити політичну стабільність на основі консенсусу між політичними силами. Об'єднання політичних сил на цьому шляху є обов'язковим, оскільки домовленість між більш як 100 політичними партіями є неможливою. Саме тому з точки зору синхронізації політичної та економічної реформ у реконструктивній моделі відповідальна роль в об'єднувальному політичному процесі відводиться лідерам, які повинні та можуть його здійснити. У свою чергу, держава має всіляко сприяти цьому процесу, категорично не допускаючи реалізації тези "поділяй і пануй". Рішенням даного питання виступає конкурентна політика держави, яка є результатом дуже складної взаємодії **двох факторів: політичної конкуренції та конкуренції в бізнесі, особливо в перехідних суспільствах**. В Україні проблема забезпечення взаємозв'язку добросовісної конкуренції в політиці та бізнесі буквально "наелектризована" умовами сучасної економічної та політичної дійсності, в якій переважає конфліктність, а не адекватність чи толерантність.

Сам по собі термін "політична конкуренція" не дуже вдалий, оскільки конкуренція не на ринку — це суперництво в будь-якій сфері між окремими особами, заінтересованими в досягненні однієї й тієї самої мети, але для себе особисто. Таке

розуміння конкуренції в соціумі, спрямоване на особистість, а не на суспільство в цілому, істотно відрізняється від визначення конкуренції в економіці як об'єктивної властивості ринку.

Дії будь-якої держави відповідають її суті, тобто інтересам тих, чий очікування вона виражає. Влада, як добре відомо, нікому нічого не винна, крім своєї власної електоральної (соціальної) бази з властивими їй інтересами. З усіх численних теорій походження держави найбільш популярною, на нашу думку, є та, згідно з якою економічно панівна еліта створює державу як апарат примусу для збереження своїх економічних інтересів. Когорта власників завжди виключала з процесів політичної конкуренції своїх антагоністів, щоб не допустити встановлення правил економічної конкуренції для тих, хто може негативно вплинути на її результати. За таких умов можуть постраждати і демократичні виборчі процедури, оскільки під час голосування перевагу віддають тим, хто підтримує збільшення державних витрат на соціальні потреби на шкоду процесам нагромадження капіталу. Звідси виникають можливі варіанти співвідношення політичної та економічної конкуренції.

Держава для згладжування гострих суперечностей і досягнення більшої гармонізації суспільства розширює свою соціальну базу і поширює на неї правила добросовісної політичної конкуренції. У результаті цього формуються як владні структури, так і соціальні інститути, що розширюють зміст і відповідні правила добросовісної економічної та політичної конкуренції для більшості, в результаті чого держава поводить себе реалістично, не допускаючи посилення тиску на бідніші верстви населення. Така держава може навіть перебирати на себе певні патерналістські соціальні функції не на шкоду політиці зростання. Цей варіант політичної та економічної конкуренції відповідає так званій моделі “збалансованого співвідношення”.

Інша модель називається “незбалансоване співвідношення”. У ній держава, за ширмою фіктивних демократичних конституційних настанов, з метою самозбереження встановлює правила недобросовісної політичної конкуренції, що забезпечують перебування у владі вузького кола осіб, заради економічних інтересів яких під прикриттям фіктивного антимонопольного законодавства фактично діють правила недобросовісної економічної конкуренції.

Незбалансоване співвідношення політичної та економічної реформ, як правило, існує там і тоді, де і коли відбувається розрив між діючими умовами реалізації принципу політичного плюралізму і змінними економічними інтересами влади. Ця модель є недовговічною, оскільки жодна держава не може нормально функціонувати в умовах такого дисбалансу. Рано чи пізно влада буде змушена погоджувати політичну та економічну реформи, інакше слід очікувати загострення з наступною політичною та економічною кризою.

Держава може заважати розвитку бізнесу на засадах конкуренції, оскільки її відсутність у політиці здатна привести до влади осіб, які протистоятимуть економічним інтересам суспільства, а за допомогою підкупу та використання “брудних” технологій, у тому числі й виборчих, намагатимуться створити умови для лобювання своїх інтересів, прагнучи захопити і взяти під контроль вищі посади в державі. За таких умов зміст політичної реформи щодо впливу на зміни в економіці звужується до рівня, зручного, зокрема, великому бізнесу. Звідси випливає суть політики, що дозволяє реалізовувати рішення в інтересах бізнесу, який не

несе соціальної відповідальності. А отже, з'являється більше можливостей для прийняття рішень, через які дедалі менше місця залишається для реалізації демократичного процесу [7, с. 14–15, табл.].

Крім того, бізнес може заважати державі в разі домінування, зокрема, фінансової олігархії, яка послідовно зміцнює свої позиції. За такого сценарію і кримінального переслідування адміністративна верхівка може відтіснити її від влади і сформувавши умови для перерозподілу власності в напрямі її деконцентрації. Як наслідок, поступово встановлюватимуться нові правила, які формуватимуть нову суть політичної реформи і надаватимуть нового змісту змінам у сфері економіки. Тут ключову роль для успішності реформ у позитивному плані відіграє добросовісна конкуренція в політиці та бізнесі, коли жодна з груп тиску не може накласти примусові зобов'язання на політичну систему [7, с. 14–15, табл.].

При цьому важливо враховувати, що твердження про те, що здорова політична конкуренція породжує здорову конкуренцію в бізнесі, є хибним, оскільки залежність, скоріше, буде зворотною. Потреба держави у здоровій економічній конкуренції спонукає нормально працювати механізми політичного плюралізму, і це, власне, доводить правильність твердження про те, що хороша економічна політика не повинна бути політизованою.

Суспільство, в якому штучно обмежено політичну конкуренцію в умовах монополізму власності, з часом набуває вибухонебезпечного характеру, здатного викликати насильницьку зміну влади і правил економічної конкуренції. Отже, конкуренція в Україні напередодні кризи 2008 р. і в умовах неминучого хаосу, породженого малокомпетентними людьми, які прийшли до влади в результаті першої “революції на Майдані”, звелася до “активізації дрібновласницьких політичних партій націоналістичного забарвлення, відчайдушної ворожнечі між партійними угрупованнями, спроби втягнути в політичні міжусобиці широкі верстви пересічних громадян, міждержавних і політичних конфліктів як реального прояву глобалізації світового геополітичного простору, світової фінансової та енергетичної кризи, що відобразилося з усією їх складністю на взаємозв'язках споріднених соціальних і соціально-психологічних процесів, надало їм хаотичного, роз'єднуючого характеру і тим самим “заморозило” на порівняно високому рівні визнання громадянами України необхідності соціального протесту. Прогнозувати майбутню долю останнього при подібній хаотичності украї важко... Такий стан суспільства довго зберігатися не може” [19]. Це був досить точний прогноз, що й підтвердили події на другому Майдані у 2013–2014 рр., які вимагали кардинальних змін у формуванні конкурентного середовища як у політиці, так і в економіці. При цьому необхідно чітко розуміти, що ці два поняття найтіснішим чином взаємозв'язані та взаємозалежні.

На початку XXI ст. зміни в діловому світі відбуваються з небаченою для минулого століття швидкістю, жодна конкурентна перевага не може довго протриматися навіть у тому разі, якщо її вдасться відшукати. Сьогодні принципового значення набуло створення конкурентних переваг, які слід поставити на потік. Інновації повинні впроваджуватись одна за одною, і чим швидше, тим краще.

В Україні досі не вистачає дійових змагальних стимулів до активного інвестування, а конкурентоспроможність вітчизняних товарів забезпечується переважно за рахунок дешевої робочої сили, заниженого курсу гривні, бюджетного субсидування, отримання “тіньових” прибутків, експлуатації природних й екологіч-

них ресурсів з орієнтацією насамперед на цінову кон'юнктуру на глобальних ринках. За рахунок цих факторів вітчизняним товаровиробникам вдалося забезпечити деякі позиції на світових ринках низькотехнологічної продукції – металургії, хімічної промисловості, нафтопереробки, а також сільгоспсировини. Проте в умовах економічної відкритості їх не можна визнати перспективними, адже кризи 2008–2009 рр. та 2014–2015 рр. уже зупиняли їх розвиток, і це може статися й надалі.

Основні напрями розвитку конкуренції міг би підтримувати вітчизняний бізнес, проте він сам шокований реаліями світової конкуренції як на зовнішніх ринках, так і всередині країни, особливо в умовах світової кризи. Щоб вижити в сучасному конкурентному середовищі та підвищити свою ефективність, українському бізнесу необхідно мати гарантії у сфері економічного регулювання. Йдеться про рівні можливості щодо захисту своїх прав, рівний доступ до механізмів державної підтримки, чіткі правила гри і розумний тягар обов'язків перед державою, про що говорилося при характеристиці розподілу повноважень, намірів і дій основоположних суспільних суб'єктів у разі реалізації моделі саме демократичного, а не існуючого постдемократичного капіталізму з його недоліками, які останньому створює влада корпорацій. Водночас вітчизняному бізнесу, що діє легально і прозоро, часто доводиться “стукати в зачинені двері” там, де його конкуренти вирішують свої проблеми за допомогою напрацьованих їх державами механізмів і правових норм, оскільки “капіталізм ніколи не міг і сьогодні не може існувати без підтримки держави. Саме політична влада гарантує, наприклад, дотримання прав власності; саме держава володіє засобами примусу, що у разі необхідності можуть змусити поважати права працівників, а також інтереси підприємств і укладені між ними контракти” [20, с. 854]. А запорукою такої успішності є рівноправність відносин між державою, бізнесом і суб'єктами голосування, які в конкурентному середовищі врівноважуються демократичними виборчими процедурами, в результаті здійснення яких досягається реалістичність взаємодії основних суспільних акторів – держави, бізнесу і суб'єктів голосування.

У країні відбувається політична реформа, і суспільний запит на якісну владу, яка працювала б на її модернізацію та підвищення конкурентоспроможності, тільки посилюється. Громадськість (суб'єкти голосування) вимагає активних і послідовних дій щодо реформування влади і формування держави, яка здатна все врівноважити. Не можна забувати, що висока якість влади забезпечується насамперед демократичними механізмами її формування на основі реального конкурентного процесу, про зміст якого йшлося раніше. До того ж, коли світ входить у жорстку глобальну конкуренцію, яка не розуміє і не сприймає мови абстрактних формулювань та “ідеологічних аксіом”, сучасна конкуренція на рівні країни – це забезпечення її позицій у світі з використанням усього арсеналу засобів економічної політики. При цьому конкуренція в політиці, або політична конкуренція, є, з одного боку, свідченням демократичності держави, а з іншого – сприйняттям її як рівноправного суб'єкта. І якщо ми хочемо конкурувати на рівних, наші підходи мають бути адекватними, тобто відбудеться процес конвергенції, завдяки чому успішними стануть горизонтальні взаємозв'язки України, які дедалі більше характерні для глобального розвитку, де мережеві структури отримують найкращі перспективи.

За соціально-економічною моделлю, сформованою за понад 25 років, Україна, як і більшість країн, що утворилися внаслідок розпаду СРСР, виявилася відки-

нутою на десятки позицій назад у світових рейтингах економічного розвитку, розвитку людського потенціалу, конкурентоспроможності й рівня життя як такого, про що свідчить проблема бідності, яка досі залишається болючим питанням. Унаслідок цього політична складова реформ у сфері економіки постійно перебуває під тиском тягаря бідності, що вимагає від влади та її політики задоволення матеріальних запитів суспільства. Це спонукатиме владу вирішити існуючі соціальні проблеми збіднілого населення і держави, на яку впливає великий капітал. Якщо це порочне коло не буде розірване, слід очікувати поглиблення кризи, перш за все, загрози цілісності країни, бо ще Гегель попереджав: “Прагнення перетворити владу держави на приватну власність є не що інше, як шлях до розпаду держави, до знищення її як сили. Ту частку державної влади, яку придбав для себе окремих індивідуум, узагалі втрачено для влади” [21, с. 184].

Список використаної літератури

1. *Кораблін С.О.* Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків : моногр. — К. : ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”, 2017. — 308 с.
2. *Гець В.М.* Подолання квазіринковості — шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання // *Економіка України*. — 2015. — № 6. — С. 4–17.
3. *Сіденко В.Р.* Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України // *Економіка і прогнозування*. — 2018. — № 1. — С. 37–57 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://eip.org.ua/docs/EP_18_1_37_uk.pdf.
4. *Гець В.М.* Інституційна обумовленість ендогенізації економічного розвитку // *Журнал європейської економіки*. — 2018. — № 2. — С. 16–28.
5. *Джейкобс Г.* Политическая экономия неоллиберализма и неоллиберальная демократия // *Мир перемен*. — 2018. — № 1. — С. 8–21.
6. *Стиглиц Дж.* Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему ; [пер. з англ.]. — М. : Эксмо, 2015. — 512 с.
7. *Гець В.М.* Особливості взаємозв’язку економічних та політичних трансформацій на шляху до реконструктивного розвитку економіки України // *Економіка України*. — 2017. — № 10. — С. 3–17.
8. *Ролз Дж.* Теория справедливости. — Новосибирск : НГУ, 1995. — 532 с.
9. *Кастельс М.* Власть коммуникации : учеб. пособ. ; [пер с англ.]. — М. : Высшая школа экономики, 2016. — 564 с.
10. *Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін 1992–2014 ; [за ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги]. — К. : Інститут соціології НАН України, 2014. — Т. 2. — 412 с.*
11. *Гурова Т.* Миллиарды бедных вместо золотого миллиарда // *Эксперт*. — 2018. — № 1-2. — С. 22–23.
12. *Цінності українського суспільства і моральний вибір: український досвід ; [за ред. А.М. Єрмоленка, О.О. Кисельова]. — К. : Етна-1, 2006. — 268 с.*
13. *Йонас Г.* Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. — К. : Лібра, 2001. — 400 с.
14. *Гець В.М.* Довіра і розвиток в українських реаліях / *Творення простору суспільної довіри в Україні XXI сторіччя : матер. міжнар. наук.-практ. конф.* — К. : ДВНЗ “Університет банківської справи”, 2017. — С. 15–30.
15. *Корнаї Я.* Великая трансформация Центрально-Восточной Европы: успех и разочарование // *Мир перемен*. — 2006. — № 2. — С. 8–44.

16. *Williamson O.* The new institutional economics: taking stock, looking ahead // *Journal of Economic Literature*. – 2000. – Vol. 38. – № 3. – P. 595–613.
17. Моніторинг соціальних змін / Українське суспільство ; [за ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2017. – С. 489–491.
18. *Мейсон П.* Посткапіталізм. Путеводитель по нашему будущему. – М. : Ад Маргинем Пресс, 2016. – 416 с.
19. *Суїменко Є.І.* Динаміка споріднених соціально-економічних процесів в Україні / Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментарі науковців) ; [за ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2001. – 662 с. – С. 20–29.
20. *Болтански Л., Кьяпелло Э.* Новый дух капитализма. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 976 с.
21. *Гегель Г.* Политические произведения. – М. : Наука, 1978. – 440 с.

References

1. *Korablin S.O.* *Макроекономічна Динаміка України: Пастка Сировинних Ринків* [Macroeconomic Dynamics of Ukraine: the Trap of Commodity Markets]. Kyiv, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 2017 [in Ukrainian].
2. *Heyets V.M.* *Podolannya kvazirynkovosti – shlyakh do investytsiino orientovanoi modeli ekonomichnoho zrostannya* [Overcoming the quasimarketness – a way to the investment-oriented model of economic growth]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 6, pp. 4–17 [in Ukrainian].
3. *Sidenko V.R.* *Global'ni strukturni transformatsii ta trendy ekonomiky Ukrainy* [Global structural transformations and trends in Ukrainian economy]. *Ekonomika i prognozuvannya – Economy and Forecasting*, 2018, No. 1, pp. 37–57, available at: http://eip.org.ua/docs/EP_18_1_37_uk.pdf [in Ukrainian].
4. *Heyets V.M.* *Instytutsiina obumovlenist' endohenizatsii ekonomichnoho rozvytku* [Institutional conditioning of the endogenization of economic development]. *Zhurnal Evropeis'koi ekonomiky – Journal of European Economy*, 2018, No. 2, pp. 16–28 [in Ukrainian].
5. *Jacobs G.* *Politicheskaya ekonomiya neoliberalizma i neoliberal'naya demokratiya* [Political economy of neoliberalism and neoliberal democracy]. *Mir peremen – The world of change*, 2018, No. 1, pp. 8–21 [in Russian].
6. *Stiglitz J.* *Tsena Neravenstva. Chem Rassloenie Obshchestva Grozit Nashemu Budushchemu* [The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future]. Moscow, Eksmo, 2015 [in Russian].
7. *Heyets V.M.* *Osoblyvosti vzaemozv'yazku ekonomichnykh ta politychnykh transformatsii na shlyakhu do rekonstruktyvnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy* [Peculiarities of interrelationship of economic and political transformations on the way to reconstructive development of Ukraine's economy]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2017, No. 10, pp. 3–17 [in Ukrainian].
8. *Rawls J.* *Teoriya Spravedlivosti* [A Theory of Justice]. Novosibirsk, NSU, 1995 [in Russian].
9. *Castells M.* *Vlast' Kommunikatsii* [Communication Power]. Moscow, PH of High School of Economics, 2016 [in Russian].
10. *Ukrains'ke Suspil'stvo.* *Monitoryng Sotsial'nykh Zmin 1992–2014* [Ukrainian Society. Monitoring of Social Change 1992–2014]. V.M. Vorona, M.O. Shul'ga (Eds.). Kyiv, Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, 2014, Vol. 2 [in Ukrainian].

11. Gurova T. *Milliardy bednykh vmesto zolotogo milliarda* [Billions of the poor instead of the golden billion]. *Ekspert – Expert*, 2018, No. 1-2, pp. 22–23 [in Russian].
12. *Tsinnosti Ukrains'koho Suspil'stva i Moral'nyi Vybir: Ukrains'kyi Dosvid* [Values of Ukrainian Society and Moral Choice: Ukrainian Experience]. A.M. Ermolenko, O.O. Kysel'ov (Eds.). Kyiv, Etna-1, 2006 [in Ukrainian].
13. Jonas H. *Pryntsyp Vidpovidal'nosti. U Poshukakh Etyky dlya Tekhnolohichnoi Tsyvilizatsii* [The Principle of Responsibility. Attempt of Ethics for Technological Civilization]. Kyiv, Libra, 2001 [in Ukrainian].
14. Heyets V.M. *Dovira i rozvytok v ukrains'kykh realiyakh* [Trust and development in Ukrainian realities]. Proceedings from: *Tvorennya prostoru suspil'noi doviry v Ukraini XXI storichchya. Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Creation of a space of public trust in Ukraine of the XXI century. International scientific and practical conference]. Kyiv, University of Banking, 2017, pp. 15–30 [in Ukrainian].
15. Kornai J. *Velikaya transformatsiya Tsentral'no-Vostochnoi Evropy: uspekh i razocharovanie* [The Great Transformation of Central Eastern Europe: Success and Disappointment]. *Mir peremen – The world of change*, 2006, No. 2, pp. 8–44 [in Russian].
16. Williamson O. The new institutional economics: taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 2000, Vol. 38, No. 3, pp. 595–613.
17. *Ukrains'ke Suspil'stvo: Monitoryng Sotsial'nykh Zmin* [Ukrainian Society: Monitoring of Social Changes]. V.M. Vorona, M.O. Shul'ga (Eds.). Kyiv, Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, 2017, pp. 489–491 [in Ukrainian].
18. Mason P. *Postkapitalizm. Putevoditel' po Nashemu Budushchemu* [PostCapitalism: A Guide to our Future]. Moscow, Ad Marginem Press, 2016 [in Russian].
19. Suimenko E.I. *Dynamika Sporidnenykh Sotsial'no-Ekonomichnykh Protsesiv v Ukraini, v: Ukrains'ke Suspil'stvo: Desyat' Rokiv Nezalezhnosti* [Dynamics of Related Socio-Economic Processes in Ukraine, in: Ukrainian Society: Ten Years of Independence]. V.M. Vorona, M.O. Shul'ga (Eds.). Kyiv, Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, 2001, pp. 20–29 [in Ukrainian].
20. Boltanski L., Chiapello E. *Novyi Dukh Kapitalizma* [The New Spirit of Capitalism]. Moscow, New literary review, 2011 [in Russian].
21. Hegel G. *Politicheskie Proizvedeniya* [Political Works]. Moscow, Nauka, 1978 [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 15 травня 2018 р.
The article was received by the Editorial staff on May 15, 2018.*
